

מקור מצות שמחה בחנוכה

הרב נחום אליעזר רבינוביץ'

מקורות

- I. רמב"ם הלכות יום טוב פרק ו הלכות יז - כ. הלכות מגילה וחנוכה פרק ב הלכה יד. פרק ג הלכות ג, ו.
- II. רא"ש מועד קטן סי' פז בשם הרי"ף גיאות.

דברי הגמרא

הברייתא במסכת שבת כא ע"ב לא מזכירה שתיקנו חכמים מצוות שמחה בחנוכה. מאידך נאמר שם: "בכ"ה בכסלו יומי דחנוכה תמניא אינון דלא למספד ודלא להתענאה בהון... קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה".

דברי הרמב"ם ומקורם

הרמב"ם (בפ"ג מהל' חנוכה ה"ג) אומר: "... התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שחלתן מליל חמשה ועשרים בכסלו ימי שמחה והלל ומדליקין בהן הנרות מבערב...". והמ"מ שם לא הביא לכך מקורות. ואמנם במהד' פרנקל הביאו כמקורות וציונים מתוס' תענית יח ע"ב, וכן לטור וכו' ע"ש. אך ודאי שאין דברי התוס' והטור מקורות לדברי הרמב"ם. מהו מקור דבריו של הרמב"ם? מקור אפשרי להלכה ברמב"ם מובא בדברי הרא"ש במסכת מועד קטן סי' פ"ז בשם הרי"ף גיאות. בפסוקי ההלל נאמר: "זה היום עשה ה' נגילה ושמחה בו". מבואר מכאן, שכל יום שנתקנה בו אמירת ההלל, נתקנה בו מצוות שמחה. כפי שהפסוק אומר בפירוש שיש לגיל ולשמוח ביום זה. כיוון שהובא בברייתא בשבת שנתקנה בחנוכה אמירת הלל, ממילא מבואר שימי חנוכה הם ימי שמחה. טעם זה מובא בפירוש רבינו פרחה, תלמידו של הרמב"ם, על מסכת שבת מדוע אין לומר הלל בכל יום. ניתן ללמוד מכאן שטעם זה נלמד בבית מדרשו של הרמב"ם.

מה כלול במצוות השמחה?

בפ"ו מהלכות יו"ט הי"ז - כ' מסביר הרמב"ם את מצוות שמחה. מעיקר המצווה בזמן שבית המקדש קיים להביא שלמי חגיגה. אך בשורש מצווה זו, שישמח כל אדם כראוי לו. ומפרט שם הרמב"ם: אנשים בבשר וביין, נשים בבגדים ותכשיטים נאים, והקטנים בקליות ומגדנות.

הקושיא על הרמב"ם

הקשו על הרמב"ם שהן בפורים והן בחנוכה פסק שאלו ימי שמחה. והנה בהלכות מגילה בפ"ב הי"ד פסק שיש חובה לקיים משתה בפורים. ופירט שם פרטי הדינים לצאת ידי חובת מצווה זו. ואלו בהלכות חנוכה לא נזכר שיש לקיים משתה. ויש שלמדו מכאן שאין מצוות שמחה בחנוכה. ויש שדרשו שיש הפרש בין קיום מצוות שמחה בחנוכה לעומת פורים. הנס בפורים היה הצלת הגוף. נגזרה גזירה להשמיד את כל היהודים. לכן השמחה היא בהנאת הגוף - מאכל ומשתה. בחנוכה היתה סכנה לתרבות ולדת היהודית. לכן השמחה מתבטאת בתחום הרוח - אמירת הלל וזכירת הנס על ידי הנרות.

אולם, דבר זה קשה הוא משתי סיבות: ראשית, הרמב"ם בהלכות יו"ט פ"ו הי"ט הגדיר מבחינה הלכתית את מצוות השמחה ככוללת שני מרכיבים - לימוד תורה ואכילה ושתייה. מבואר, שהחילוק בין הנאת הגוף והרוח כלול בתוך מצוות השמחה, ולא ניתן לחלק בין שני סוגי מצוות שמחה על פי חילוק זה. בנוסף לכך, הרמב"ם טרח לתאר בפ"ג מהל' חנוכה ה"א שהסכנה היתה אף לגופם - ופשוטו ידם בממונם ובבנותיהם".

הסבר שיטת הרמב"ם:

נשווה בין לשונות הרמב"ם למצוות השמחה בחנוכה ובפורים. פ"ג מהל' חנוכה ה"ג - "ימי שמחה והלל ומדליקין בהן נרות...". פ"ב מהל' מגילה הי"ד - "יום שמחה ומשתה ומשלוח מנות לרעים ומתנות לאביונים...". לשון הרמב"ם זהה, וכנגד הלל והדלקת נרות פוסק בפורים משתה ומשלוח מנות ומתנות לאביונים, ואין זה דבר של מה בכך. הרמב"ם בהקבלה זו מבאר שלשתי מצוות אלו מטרה אחת. בחנוכה - הנס היה הניצחון במלחמה על היוונים, ופך השמן. ההלל הוא ההודאה על כך והדלקת הנרות באה להזכיר את הנס ולפרסמו. מצוות אלו הן מענין היום ולא ממצוות שמחה. עיקרון זה מתבטא בברכת על הניסים. אף אדם שלא הדליק נרות חנוכה אלא רק ראה אותם מחוייב לברך ברכת "על הניסים" (כמובן בתנאי שלא ברך כבר פעם אחת במשך אותו היום). מוכח שמצוות אלו הם מטעם פירסום הנס. בפורים - הנס התחולל על ידי משתה. אסתר גברה על המן במשתה. הפורענות החלה במשתה, ונזכר במגילה שאף היהודים ציינו את נצחונם במשתה - "ונוח בארבעה עשר בו ועשה אותו יום משתה ושמחה" (אסתר ט, יז). אף כאן, המשתה אינו נועד לקיום מצוות שמחה אלא עיקר עניינו מצווה מעניין היום. זהו פרסום הנס שנעשה בפורים. ודאי שמקיימים בו את מצוות שמחה הואיל והאדם נהנה ושמח על ידו. ומבואר בפ"ג מהל' חנוכה ה"ו שקריאת המגילה בפורים היא ההלל, וכן בתחילת הל' מגילה*.

מצוות השמחה בחנוכה ובפורים מוגדרת כבר בהל' יו"ט פ"ו הי"ז - כ'. שם הרמב"ם כותב שכל אחד שמח בראוי לו. אין דין באכילה ושתייה, רק שלא יתענה האדם, שהרי לא ניתן לשמוח מתוך רעב. אף בהל' חנוכה ומגילה פסק הרמב"ם שאין להתענות בימי חנוכה ופורים. ממילא כאשר פסק שאלו ימי שמחה - באר שכל אחד צריך לשמוח בראוי לו.

* משלוח מנות ומתנות לאביונים אף הן חלק ממצוות המשתה. הרמב"ם פסק בפ"ו מהל' יו"ט הי"ח שמשתה של שמחה חייב לכלול גם עניים ומרי נפש. אדם שיסעד לבדו ולא ידאג לזולתו ולעניים הרי זו שמחת כריסו!